

КОНСТРУКЦІЇ З ПРИЙМЕННИКАМИ У/В ТА НА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Олександр Пономарів
(Київ – Прага)

У сучасній українській літературній мові прийменники *у* та *в* семантично об'єдналися, ставши фонетичними варіантами. Цим наша мова відрізняється, наприклад, від чеської та російської, де зберігається значеннева відмінність прийменників *и* і *в(ve)* та *у* і *в(vo)*. За законами української милозвучності прийменник (і префікс) *у* пишемо на початку речення перед приголосним та всередині його між приголосними (*У* Києві цвітуть каштани; *У*чора я був *у* театрі); *в* вживаємо на початку речення перед голосним (*В* Одесі реставровано морський вокзал), у середині речення між голосними (Навчалися *в* одній школі), між попереднім голосним і наступним приголосним (Це стало мені *в* пригоді), між попереднім приголосним і наступним голосним (Сад *в* осінньому розмаї).¹ Подібне явище спостерігається в білоруській мові (де українському варіантові *в* відповідає *ў*): «Беларуская дыяспара ў Англіі адрэагавала на падзеі на Радзіме палітычным пікетам у дзень уручэння даверчых грамат новым паслом Беларусі» (журн.).

Тож прийменник *у/в*, рідше *ув*, *уві*, *ві*, застарілий *во/* виражає такі відношення:

просторові – «*У* полі тихому жив *у* норі хом'як, На самоті скучав він, неборак» (Л. Глібов); «Так дитинча всіміхається *в* колісці, Коли над ним пливають якісь неясні сні» (В. Сосюра);

об'єктні – «Сумний був час; товариші мої Пішли *у* військо» (Леся Українка); «Петриків батько був *ув* економії за керівника» (Остап Вишня); «Я *в* сій каблучці і купаюсь, і сплю» (Ганна Барвінок);

часові – «*У* суботу білю хату, коли біжить моя Марусенька» (Марко Вовчок); «Ніч, і вітер віти рве вербові. Ой, не солодко мандрівникові *В* ніч таку іти через поля» (М. Рильський);

¹ Перед наступним *в* або *ф*, а також при паузі *у* ставимо, як правило, навіть після попереднього голосного: «Дівчинка заглядала *в(у)* відро з водою; Ми дуже любили сині Дніпрові затоки, *у* лагідну червеву пору особливо».

кількісні – «Мешкали вони там із братом серед чарівної тиші лісу, в кількох кілометрах від найближчого села» (В. Гжицький);

означально-обставинні – «Раз якось я вдалась у таку тугу, що вже хотіла заподіяти собі смерть» (І. Нечуй-Левицький); «Очерети по Удаю – мов дикий праліс, і в буйності цій, і хаотичності – їхня дика ваба й краса» (Ю. Мушкетик); «І слов'ян сім'ю велику *Во* тьмі і неволі Перелічив до одного» (Т. Шевченко).²

Прийменник *на* виконує функції:

просторові – «Скільки всіяких ласощів росте *на* степу, яких можна попоїсти» (Ю. Яновський); «Кожна кімнатка має двері *на* балкон і одно вікно» (М. Коцюбинський);

часові – «Мотрі *на* осінь ніби легшає трохи» (Панас Мирний);

обставинні – «Твій батько звався Хусою, і сина *на* честь йому я нарекла так само» (Леся Українка); «Марічка любила, коли він грав *на* флюяру» (М. Коцюбинський); «Хоч *на* історії дід і не знався, та все ж із ним цікаво було побалакати» (Г. Хоткевич);

означальні та кількісно-означальні – «А в вас, я бачу, пальтечко *на* риб'ячому хутрі» (А. Головка); «*На* бригові є сліди ремонту *на* швидку руку» (Ю. Яновський); «М. Грушевський, якого велетенський доробок *на* полі нашої історіографії ніколи не зайво підкреслити, уважав антів за безпосередніх предків нашого народу» (Є. Маланюк); «А в містечку хатка *на* хатці» (І. Нечуй-Левицький).

Як бачимо, обидва прийменники мають багато схожості в позначуванні змістових стосунків між словами; у деяких випадках їхні функції тотожні (пор. *на полі* – *в полі*, *у степу* – *на степу* тощо). В українській мові значеннева близькість цих прийменників посилюється через відсутність антонімії прийменникових конструкцій на взірць у Києві – з Києва, в Англії – з Англії та *на* роботі – з роботи, *на* острові – з острова³, оскільки синтаксичні побудови з прийменниками *з(<с)* та *із(<из)* тепер також відрізняються не семантикою, а позицією в тексті. Їх використовують, щоб уникнути невластивого нашій мові згромадження голосних чи приголосних: *виглянула з вікна* – *виглянув із вікна*, *трапилося зі мною* – *побачимося з тобою*.

² Побудови на зразок *у порога*, *у хати* ненормативні; замість у тут слід уживати *коло* (*біля*) порога (хати).

³ Пор. російські відповідники: *в Києве* – *из Києва*, *в Англіи* – *из Англии*, але *на работе* – *с работы*, *на острове* – *с острова*.

Отже, в українській мові було досить підстав для виникнення двох, на перший погляд рівнозначних, прийменникових словосполучень *в Україні* та *на Україні* (*на Вкраїні*). У народних піснях фольклорного й літературного походження переважає варіант із *на*:

Дівчинонько мила, що будеш робила

На Вкраїні далекій?

Буду шити-прати, зеленєє жито жати

На Вкраїні далекій;

А *на Вкраїні* там сонечко сяє,

Козацтво гуляє та нас виглядає...

Спричинено це аж ніяк не значеннєво-звукowymi законами мови. Фонетичними міркуваннями керуються хіба що тоді, коли частіше вживають милозвучніший варіант *на Вкраїні*, де немає збігу голосних, як у вислові *на Україні* (*ау*). Пояснення знаходимо в історії формування теперішньої назви нашої Батьківщини. Видатний український філолог і теолог Іван Огієнко в статті «*В Україні, а не на Україні*», надрукованій у ч. 2 за 1935 рік варшавського місячника «Рідна мова» писав: «Стара наша Русь... складалася з декількох частин: Галичина, Волинь, Поділля, Україна (головно Київщина). Хто слова *Русь* чи *Малоросія* вживав на означення цілого народу, для того Україна була тільки частиною; це, скажемо, завжди бачимо в XVII–XVIII віках, наприклад, в універсалах Богдана Великого або в літопису Величка й ін. Україна мислилась тоді частиною цілого народу, Руси, а тому вираз *на Україні* був нормальний. Але вже за старих часів дехто розумів Україну ширше, а тому й писав *в –Україні*.»

Очевидно, що пісні, уривки з яких тут наведено, походять не з Київщини, а з інших наших етнографічних теренів. У красному письменстві XIX та початку XX століття вживалися обидва вислови. Це дає підстави прихильникам сполучення *на Україні* визнавати його за основне, а *в Україні* кваліфікувати як допоміжний варіант, зумовлений ритмомелодійними особливостями поетичного жанру художньо-белетристичного стилю. Таке переконання закріпилося в свідомстві багатьох людей під час перебування України в складі колишнього Радянського Союзу, де варіант із *на* визнавався за єдино можливий у всіх функціональних стилях мови. Однак велика поширеність якогось слова чи словосполучення не завжди підтверджує його незамінність.

Щодо сполучень слова *Україна* з прийменниками *в* чи *на* звернімося до творчості, насамперед, Тараса Шевченка. У згаданій статті Івана Огієнка зазначається, що в «Кобзарі» форми з *в* використано 41 раз, а форми з *на* 33 рази. Додамо, що форми з *в* переважають не лише

кількісно, а й, сказати б, якісно. Про те, що Т. Шевченко віддає перевагу варіантам *в Україну*, *в Україні* зовсім не з ритмомелодійних міркувань, свідчить назва одного з найвизначніших його творів: «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм *в Україні* і *не в Україні* моє дружнє посланіє» (тут, як бачимо, застосовано неритмізований полісиндетон). Глибоко дослідивши творчість Т. Шевченка й інших митців українського слова, Іван Огієнко дійшов таких висновків: «Наш вираз *на Україні* склався історично, але головню за останні віки, коли Україна не була самостійною, а тільки частиною іншої держави. Стара історична Польща зі свого державного погляду говорила тільки *на Ukrainie*, *на Litwie*, *на Mazowszu* і т. ін. Те саме було пізніш і з державного погляду російського: *на Украине*, як *на Кавказе*, *на Кубани*, *на Украле* і т. ін. Цілі віки ми чули то *на Ukrainie*, то *на Украине*, а тому й зацепили собі це *на Україні* як своє власне, зовсім забувши про його історичне походження й не відзначаючи, що власне це *на* – це ж болюча й зневажлива ознака нашого колишнього поневолення».

Аналіз Шевченкових творів показує, що великий поет сприймав слово *Україна* як назву цілої нашої етнографічної території, через що й писав: «Мені однаково, чи буду я жити *в Україні* чи ні; Як згадаю, Що *не в Україні*⁴ поховують, Що *не в Україні* буду жити; У нас *в Україні* старий Котляревський отак щебетав; Сю ніч будуть *в Україні* родитись близнята; *В Україну* ідіть, діти, *в нашу Україну*; Линуть *в свою Україну*; Сини мої, летіть *в Україну* и т. д.

Тепер, коли Україна стала незалежною державою, в офіційному вжитку запроваджено варіант *в Україні*, *в Україну* (як у *Франції*, у *Франції*, в *Англії*, в *Англію* тощо). *На* застосовується тоді, коли йдеться про частини нашої держави: *на Волині*, *на Закарпатті*, *на Запоріжжі*, *на Поділлі*. Виняток становлять вислови *у(в) Галичині*, *у(в) Криму*, що також пояснюється не мовними, а історичними причинами.

⁴ Із фонетико-акцентуаційних варіантів *Україна*, *Україна*, *Україна*, *Вкраїна* перші два в сучасній українській літературній мові вийшли з ужитку; *Вкраїна* часом використовується в поезії. Офіційною назвою держави є лише *Україна*.

Литература:

ВИХОВАНЕЦЬ І. Р.: Прийменникова система української мови. К., 1980, с. 3–10.

КОЛОДЯЖНИЙ А. С. Прийменник. Х., 1960, с. 16.

ОГІЄНКО І.: В Україні, а не на Україні // Рідна мова, 1935, Ч. 2, с. 67–72.

Словник мови Шевченка. У двох томах. К., 1964, т. II, с. 359–360.

Словник української мови. В 11-ти томах. К., 1970–1980, т. I, с. 270–273, т. V, с. 7–11, т. X, с. 351.